

**Բազմակուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացման
գնահատման չափանիշներն ու դրանց օպտիմալացման խնդիրները
հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում**

ԼՈՒՄԻՆԵ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

*ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և եվրոպացիտության
ամբիոն, ԵՊՀ*

Ստացված է 20.07.2013

Ընդունված է 17.11.2013

Բազմակուսակցական համակարգի արդյունավետությունը զգալիորեն կախված է համակարգի ինստիտուցիոնալացման մակարդակից, որն ունի երկու բաղադրիչ՝ կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացում (ԿՀ) ու կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացում (ԿԻ): Դրանց ուսումնասիրության համար կիրառվում են ինստիտուցիոնալացման մակարդակի գնահատման տարբեր մոդելներ, չափանիշներ ու ցուցիչներ: Այդուհանդերձ, քանի որ անցած դարի 90-ականների վերջում պարզ դարձավ, որ հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում ժողովրդավարության և, մասնավորապես, բազմակուսակցական համակարգի կայացումն ունի էական առանձնահատկություններ ու բարդություններ, այդ չափանիշների ու ցուցիչների կիրառումը հետխորհրդային երկրների դեպքում արդյունավետ չէ: Պատահական չէ, որ 2000-ականները սկսած նկատելի է հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների բազմակուսակցական համակարգերի ուսումնասիրությունների կտրուկ աճ: Այդ բարդությունների բացահայտումն ու բազմակուսակցական համակարգերի ուսումնասիրման մոդելների ու չափանիշների լրավորումը հնարավորություն կտա զգալիորեն մեծացնելու ուսումնասիրությունների արդյունավետությունը:

Բանալի բառեր

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, բազմակուսակցական համակարգ, գնահատում, կուսակցուն, ինստիտուցիոնալացում

Ժողովրդավարության զարգացմանը և, մասնավորապես, բազմակուսակցական համակարգերի կայացմանը նվիրված հետազոտություններում հաճախ ընդունված է պետությունները խմբավորել տարածաշրջանային հիմքով, ինչի արդյունքում հնարավորություն է ստեղծվել ժողովրդավարության կայացման

գործընթացը համեմատել ըստ տարածաշրջանային ընդհանրացումների¹: Սակայն Ալեն Հայկենն, ուսումնասիրելով Ֆիլիպինների և Թայլանդի կուսակցական համակարգերը, համեմատելով դրանք Արևելյան Եվրոպայի, Լատինական Ամերիկայի նոր, ինչպես նաև արևմտյան կայացած ժողովրդավարությունների հետ, ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ, չնայած տարբերություններին, կուսակցություններն, ըստ էության կատարում են նույն գործառնությունները, իսկ կուսակցական համակարգերն ունեն նույն դերակատարությունը, այն է՝ հավասարակշռում են տեղական և պետական շահերը, ինչպես նաև երկարաժամկետ առաջնահերթություններն ու կարճաժամկետ քաղաքական պահանջները²: Ընտրական և կուսակցական համակարգերը բազմապիսի և համալիր գործոնների ազդեցության արդյունք են, որոնց մի մասն առանձնահատուկ է որոշ պետությունների համար, մյուսներն, ընդհակառակը, ընդհանրական բնույթ ունեն³: Այդ գործոնները բազմազան են՝ պետությունների ավանդույթներն ու պատմությունը, մշակույթն ու հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, կրոնական հավատալիքները, ազգամիջյան հարաբերությունները, տնտեսական կառուցվածքը և այլն: Այդ պատճառով, ցանկացած պետության կուսակցական համակարգն ուսումնասիրելիս հարկ է դիտարկել բազմաթիվ գործոններ դրա ստեղծման, կայացման զարգացման շրջաններում: Ըստ Դահլի, ոչ մի քաղաքական ինստիտուտ առավել մեծ չափով չի ձևավորում քաղաքական համակարգը, որքան դա անում են երկրի կուսակցություններն ու ընտրական համակարգը⁴: Նա կուսակցական համակարգերը դասակարգելիս հաշվի է առնում կուսակցությունների ներկայացվածությունը ընտրություններում և խորհրդարանում՝ համեմատելով դրանց մրցակցային կամ համագործակցող բնույթը⁵: Լատինական Ամերիկայի, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի (ԿԱԵ) երկրներում կուսակցական համակարգերի

¹ **Spirova M.**, *Political Parties in Post-Communist Societies. Formation, Persistence, and Change* Houndmills: Palgrave MacMillan, 2007; **Hicken A.**, *Building Party Systems in Developing Democracies*, Cambridge University Press, 2009.

² **Hicken A.**, *Building Party Systems in Developing Democracies*, Cambridge University Press, 2009, Chapter 1

³ **Дюверже М.**, *Политические партии. Академический Проект*, М. 2000.

⁴ **Dahl R. A.**, *On Democracy*, Yale University Press, 1998, p. 130.

⁵ **Dahl R. A.**, *Patterns of Opposition*, *Political Oppositions in Western Democracies*, edited by Robert Dahl, Yale University Press 1973, p. 338.

կայացման խնդիրները քննարկվում են առավելապես կուսակցական համակարգերի և կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման համատեքստում՝ գնահատելով ժողովրդավարացման մակարդակը կամ պայմանավորելով ժողովրդավարության որակը կուսակցական համակարգի և կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման աստիճանով կամ մակարդակով⁶:

Ինստիտուցիոնալացման խնդիրները քննարկող աշխատանքները հատկապես անդրադառնում են կուսակցական համակարգերի, կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման և ժողովրդավարության որակի հարաբերության հարցերին⁷: Բազմակուսակցական համակարգի կայացումը, նախ և առաջ, քաղաքական գործընթաց է, սակայն այն չի կարող տեղի ունենալ առանց մի շարք այլ գործոնների առկայության: Դեռ անցյալ դարի 60-ականներին Հանթինգթոնը մատնանշում էր ժողովրդավարացող հասարակություններում քաղաքական մասնակցության աստիճանին, ինստիտուցիոնալացման մակարդակի բարձրացմանն ուշադրություն կենտրոնացնելու անհրաժեշտությունը⁸: Նա համարում էր, որ քաղաքական ոլորտը «կախված է քաղաքական կազմակերպությունների և ընթացակարգերի մակարդակից, ինչն իր հերթին արտացոլում է այս կազմակերպությունների կամ ընթացակարգերի ինստիտուցիոնալացման մակարդակը» քաղաքական ու սոցիալական ինստիտուտները սահմանում էր որպես «վարքի կայուն,

⁶ **Mainwaring S., Torcal M.**, Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization, Working Paper #319, The Helen Kellogg Institute for International Studies, April 2005, available at: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>, 25.08.2013,

Croissant A., Völkel Ph., Party system types and party system institutionalization. Comparing new democracies in East and Southeast Asia. *Party Politics* 2012, 18 (2), 235–265, **Randall V., Svåsand L.**, Party Institutionalization in New Democracies, *Party Politics* 2002, 8 (1), 5–29

⁷ **Lijphart A.**, Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Second Edition, Yale University Press/New Haven & London 2012; **Berman S.**, Lessons from Europe, *Journal of Democracy*, 2007, 18, 1, ; **Լինց Խ. Ջ., Ստեփան Ա.**, Ժողովրդավարության անցնելու և ժողովրդավարության կայացման խնդիրները. Հարավային Եվրոպա, Հարավային Ամերիկա և Հետկոմունիստական Եվրոպա, Երևան, 2011

⁸ **Huntington S.P.**, Political Development and Political Decay. *World Politics*, 1965, 17, 3, 386-430, available at: <http://chenry.webhost.utexas.edu/core/Course%20Materials/SPH1965/0.pdf>, 08.11.2013

պարբերական և արժեքավոր մոդելներ», որոնք սովորաբար ունենում են ինստիտուցիոնալացման մակարդակներ:

Կուսակցությունների և կուսակցական համակարգերի ինստիտուցիոնալացման երևույթը նաև կարելի է բացատրել որպես հասարակական գիտակցության մեջ կուսակցությունների «նյութականացման» ձև, ինչի հետևանքով նրանք հաճախ կարող են գոյություն ունենալ իրենց առաջնորդներից անկախ՝ պարբերաբար ընդգրկվելով վարքագծի հայտնի մոդելներում⁹: Մինչդեռ հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների կուսակցությունները «սկսեցին կազմավորվել ոչ այնքան գաղափարների ու սկզբունքների, որքան քաղաքական ասպարեզում այս կամ այն կերպ աչքի ընկած գործիչների շուրջ»¹⁰: Սակայն ինչպիսի բնութագրումներ էլ ունենա կուսակցական համակարգի կամ առանձին կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման կամ կայացման գործընթացը, այն քաղաքական զարգացումների, գործընթացի բաղկացուցիչ մասն է: Բնական է, որ կուսակցական ինստիտուցիոնալացումը, առավել ևս կայացումը երկարատև և բարդ գործընթացներ են, քանի որ դրանք տեղի են ունենում միաժամանակ և՛ քաղաքական, և՛ սոցիալական, ինչպես նաև իրավական հարթություններում՝ ներառելով բազմաթիվ բաղադրիչներ: Պարզ է, որ հարթություններից ցանկացածի ամրագրումով կամ հաստատումով միայն հնարավոր չի լինի գնահատել երևույթն ամբողջությամբ՝ իր բազմակողմանիության մեջ: Օրինակ, կոնկրետ կուսակցության իրավաբանական գրանցումը կամ բազմաթիվ կուսակցությունների առկայությունը անհրաժեշտ, բայց բազմակուսակցական համակարգի կայացման կամ նույնիսկ ինստիտուցիոնալացման համար բավարար պայման չեն: Ինստիտուցիոնալացման գործընթացը կարելի է դիտարկել որպես կուսակցությունների վերածումն այնպիսի իրավաքաղաքական ինստիտուտի, որի դեպքում դրանց ստեղծմանը, գործունեությանը, լուծարմանն առնչվող հարաբերությունները կարգավորվում են իրավական միջոցներով, հաստատվում են կուսակցական համակարգերի

⁹ Джанда К., Сравнение политических партий: исследования и теория, глава из книги: **Ada W. Finifter** (ed.), *Political Science: The State of the Discipline II*, Washington D.C., American Political Science Association, 1993, 163-191, available at: <http://www.pavroz.ru/files/jandaparties.pdf>, 01.09.2013

¹⁰ Քոբույան Տ., Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան, 2006, էջ 153:

ու կուսակցությունների կազմակերպումն ու գործունեությունը կարգավորող նորմեր, արժեքներ և վարքագծի կանոններ, երբ կուսակցությունների հարաբերությունները միմյանց հետ, ինչպես նաև պետության այլ հաստատությունների հետ կայուն, հաստատուն, կազմակերպված, կարգավորված և պարբերական բնույթ ունեն, կանխատեսելի են: Ընդ որում, եթե կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացման շրջանակներն ընդհանուր առմամբ կարելի է բխեցնել սահմանադրական նորմերից, ընտրական համակարգերի բնույթից, ապա ավելի մասնավոր խնդիրներ, հատկապես ընդդիմության հետ կապված առնչությունները, կարելի է հետազոտել միմիայն նշված հարաբերությունների ուսումնասիրությունները լրացնելով սոցիալական, տնտեսական, մշակութային կամ հոգեբանական գործոնների դիտարկմամբ¹¹:

Կուսակցական համակարգերի ինստիտուցիոնալացումը քննարկելիս որոշ հեղինակներ¹² առաջարկում են խնդիրը դիտարկել երկու տեսանկյունից՝ կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացում և կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացում, քանի որ այս գործընթացները բխում են մեկը՝ մյուսից, սակայն մանրակրկիտ վերլուծության կարիք ունեն երկուսն էլ. մեկն անպայմանորեն չի պայմանավորում մյուսի որակները, ընդ որում, կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման չափանիշներն ավելի պակաս չափով են դիտարկվել¹³: Ինչպես նշում է Բերտոան, եթե որոշ դեպքերում կուսակցությունների կազմակերպչական կայունությունն ու անընդհատությունը կնպաստեն կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացմանը, այլ դեպքերում կարող է այդպես չլինել, ինչը հատկապես ճշմարիտ է նոր ժողովրդավարությունների պարագայում¹⁴:

¹¹ **Dahl R. A.**, Some Explanations. *Political Oppositions in Western Democracies*, edited by Robert Dahl, Yale University Press, 1973, p. 349

¹² **Bértoa F. C.**, Party System Institutionalization and the Quality of Democracy in Eastern Europe, Center for the Study of Imperfections in Democracy, A Research Center at Central European University, DISC working Paper Series, DISC WP/2009/7, http://pdc.ceu.hu/archive/00005498/01/fernando-paper-web_2.pdf, 30.09.2013

¹³ **Randall V., Svasand L.**, Party Institutionalization in New Democracies, *Party Politics*, 2002, **8**, 1, 21-32.

¹⁴ **Bértoa F. C., ...**

Կուսակցությունների առանձնահատկությունները նոր ժողովրդավարություններում

Արևելյան Եվրոպայի նոր ժողովրդավարությունների կուսակցական համակարգերի ուսումնասիրության արդյունքում Մաիրովան շեշտադրում է առանձին կուսակցությունների գործունեության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը՝ կուսակցական համակարգի արդյունավետ հետազոտության և քաղաքական համակարգի կատարելագործման նպատակով¹⁵: Նոր ժողովրդավարություններում կուսակցությունների գործունեության կարևոր առանձնահատկություն է համարվում այն հանգամանքը, որ դրանք սահմանափակում են ուժային կառույցների իշխանությունը¹⁶:

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում կառավարման համակարգի յուրահատուկ դրսևորումների ու դրա կատարելագործման քաղաքականության տեսանկյունից ևս կուսակցական համակարգերի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունն ունի էական նշանակություն¹⁷: Ռուսաստանում¹⁸, Ուկրաինայում¹⁹, Ղրղզստանում²⁰, Բալթյան երկրներում²¹, Վրաստանում²²,

¹⁵ **Spirova M.**, Political Parties in Post-Communist Societies. Formation, Persistence, and Change Houndmills: Palgrave MacMillan, 2007

¹⁶ **Hicken A.**, ...

¹⁷ **Ստեփան Ա.**, «Վտանգված ժողովրդավարություններ», Երևան, 2011թ, էջ 191

¹⁸ **Рогов К.**, Политические циклы постсоветского транзита, Pro et contra, июль-октябрь 2012, Холодковский К.Г. К вопросу о политической системе современной России, *Полис*, 2009, 2,

¹⁹ **Межуев Б.В.** “Оранжевая революция”: восстановление контекста, *Полис*, 2006, 5

²⁰ **Базарбаев К., Жумагулов Б.**, Политические партии Кыргызстана: теория и практика., Бишкек, 2012, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/09685.pdf>, 03.12.13

²¹ **Meleshevich A.A.**, Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine, Palgrave Macmillan; 2007

²² **Tsurtsumia A., Tsutskiridze L.**, Political Party Assistance Programme, Netherlands Institute for Multyarty Democracy, Georgia Representation, Tbilisi, 2012, available at: http://nimd.ge/old/Document/Nimd_Georgia_PPA_English_final.pdf, 03.12.2013

Մոլորվայում²³ և Հայաստանում²⁴ այդ խնդիրների քննարկմանը նվիրված են մի շարք աշխատանքներ, սակայն հասկանալի պատճառներով ուշադրության կենտրոնում են հատկապես Ռուսաստանի, Բալթյան երկրների և Ուկրաինայի քաղաքական խնդիրները, որոնք դիտարկվում են Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրների կուսակցական համակարգերի և կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման խնդիրների հետ համեմատական վերլուծության հարթությունում: Սակայն, եթե դա արդարացված է Բալթյան երկրների պարագայում, ապա մյուս երկրների դեպքում արդյունավետությունը մեծ չէ՝ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նրանց տրանսֆորմացիայի հետագծի և ձևավորված իրողությունների արմատական տարբերությունների պատճառով: Խնդիրն, իհարկե բարդ է ոչ միայն երևույթի առանձնահատկությունների, ուսումնասիրության արդյունավետ մոդելների բացակայության, այլև սովյալների դժվար հասանելիության պատճառով: Սակայն, ժողովրդավարության կայացման գործընթացի հաջողության համար վճռական նշանակություն ունի բազմակուսակցական համակարգի կայացումը²⁵: Հետևաբար, ժողովրդավարացման ճանապարհն ընտրած երկրների համար տրանսֆորմացիայի գործընթացների հիմնական դերակատար կարելի է համարել կուսակցությունները, կուսակցական համակարգերը, ինչի հետևանքով կուսակցությունների և կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացումն ու դրանց ուսումնասիրությունն առանցքային նշանակություն ունեն այդ երկրների քաղաքական համակարգերի գործունեության գնահատման և կատարելագործման տեսակետից: Տրանսֆորմացիայի գործընթացի նախնական փուլում

²³ Post Soviet and Asian Political Parties, Vol.3, volume editors: Baogang He, Anatoly Kulik, and Kay Lawson in: Political Parties and Democracy. 5 books set, General Editor Kay Lawson, Praeger Publishers/ABC-CLIO, 2010

²⁴ Hess S., Protests, Parties, and Presidential Succession: Competing Theories of Color Revolutions in Armenia and Kyrgyzstan, *Problems of Post-Communism*, 2010, 57, 1, 28-39,

Պողոսյան Տ. Ժողովրդավարական բազմակուսակցական համակարգի ձևավորման նախադրյալները և բարդությունները հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում: *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 2005, 3, 12-31; **Բաղդասարյան Ա.** Ընդդիմության էությունը և դերն անցումային քաղաքական վարչակարգում, *Հայաստան*, 2005, 1, 33-47:

²⁵ Lipset S. M., The Indispensability of Political Parties, *Journal of Democracy*, 2000, 11, 1, 48-55

արվում էին ենթադրություններ (հաշվի առնելով միայն ԿԵ և ԱԵ մի քանի երկրների փորձը), որ ժողովրդավարության կայացման համար լիարժեք ինստիտուցիոնալացված կուսակցություններն անհրաժեշտություն չեն²⁶: Տոկան դա հիմնավորում էր Չեխիայի Հանրապետության, Լեհաստանի, Հունգարիայի և Սլովակիայի դեպքերի հետազոտությունների արդյունքներն ամփոփելով, չնայած նա նաև նշում էր, որ ընտրությունները միայն ձևական հավասարություն են ապահովում քաղաքացիների համար, իսկ կուսակցությունները ժողովրդավարական ներկայացուցչականության կենտրոնական տարրն են: Ուսումնասիրելով այդ երկրներում ընտրական անկայունությունը, կուսակցությունների տարիքն ու կազմակերպման ոճը, կուսակցական մասնատվածությունը, ընտրական ինստիտուտների կայունությունը, սոցիալական խմբերի և կուսակցությունների միջև կապերը, կուսակցական մրցակցության ծրագրային կառուցվածքը, Տոկան եզրակացնում էր, որ ԿԱԵ երկրներում ժողովրդավարությունը կայացել է մինչ կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացումը, թեև դրա որոշ մակարդակ, այնուամենայնիվ, ցանկալի է ժողովրդավարության որակի բարելավման համար²⁷: Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի պետությունների համար բնական է այնպիսի կուսակցությունների գոյությունը, որոնք ժառանգություն են մնացել խորհրդային ժամանակներից, կամ կրկնում են խորհրդային կամ անցումային ժամանակաշրջանի կուսակցական-կազմակերպական համակարգը: Դրանք կարող են լինել մեծ և ազդեցիկ, ինչը բացատրվում է այն կարևորությամբ, որ նրանք ունեցել են որպես քաղաքական համակարգի դերակատարներ: Այդպիսի կուսակցությունները դասակարգելու համար որոշ չափանիշներ են առաջադրվել և դրանք քննարկելով, Գ. Գոլոսովը հետավտորիտար կուսակցությունները սահմանում է որպես կուսակցություններ, որոնք հին վարչակարգի շարունակությունն են, ժառանգել են հին վարչակազմի առնվազն որոշ կազմակերպական բնութագրեր, որոշ գաղափարախոսական նմանություններ ունեն հին վարչակարգի հետ²⁸: Դա ևս մեկ անգամ

²⁶ **Toka G.**, Political Parties and Democratic Consolidation in East Central Europe, Centre for Study of Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow 1997, http://www.personal.ceu.hu/staff/Gabor_Toka/Papers/Toka97Consolidation.pdf, 18.09.2013

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ **Golosov G. V.**, Party Organization, Ideological Change, and Electoral Success: A comparative Study of Postauthoritarian Parties, Working Paper #258, The Helen

ընդգծում է, որ հասարակական համակարգի տրանսֆորմացիայի ընթացքում կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման և կայացման խնդիրը կապված է ոչ միայն իրավական և կազմակերպական հարցերի լուծման, այլև հասարակական գիտակցության տրանսֆորմացիայի հետ, ինչը հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի ընթացքում ամենաբարդ խնդիրն է²⁹: Հետևաբար, կոնկրետ կուսակցության և ընդհանրապես համակարգի կայացումը տևական գործընթաց է և կարող է բաղկացած լինել մի քանի փուլերից: Այն սկսվում է կուսակցությունների և համակարգի իրավական ամրագրումից, տեսական հիմնավորումներից ու կառուցվածքային կազմակերպական խնդիրների լուծումից, որոնք առավել արագ տեղի ունեցող գործընթացներն են: Ապա պետք է իրականացվի սոցիալական տարբեր խնդիրներ ունեցող շերտերի կամ անհաստների շահերի համարժեք ներկայացում քաղաքական գործընթացներում, ըստ այդմ՝ ձևավորվի հասարակական աջակցությունը: Արդյունքը պայմանավորված կարող է լինել թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին գործոններով, որոնք իրենց հերթին ունեն երկու բաղադրիչներ՝

- կառուցվածքային (կուսակցական այլընտրանքների անընդհատություն, ինքնավարություն, համակարգվածություն),
- վարքագծային (կուսակցություններն ընդունում են միմյանց որպես լեգիտիմ մրցակիցների):

Ըստ Ռանդալի ու Սվասենդի³⁰, դա կարելի է ներկայացնել Աղյուսակ 1-ի տեսքով՝

Աղյուսակ 1

Գործոններ	Ներքին	Արտաքին
Կառուցվածքային	համակարգվածություն	Որոշումների ինքնավար.
Վարքագծային	արժեքների ներմուծում	«նյութականացում»

Բեյսոնյան և Ստրոն առաջարկում են հետևյալ տարբերակը³¹.

Kellogg Institute for International Studies, September 1998, available at: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/258.pdf>, 10.09.2013

²⁹ **Պողոսյան Տ.**, Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան, 2006

³⁰ **Randall V., Svasand L., ...**

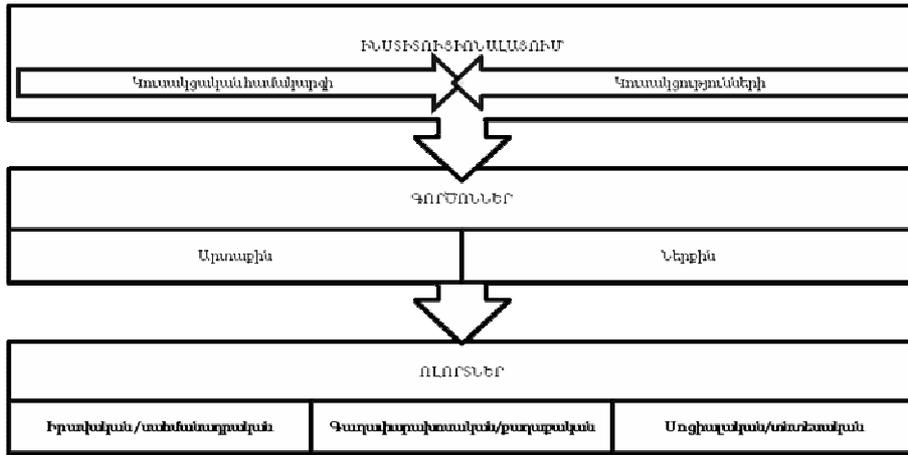
³¹ **Basedau M., Stroh A.**, Measuring Party Institutionalization in Developing Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties, Edited by the GIGA German Institute of Global and Area Studies / Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien, N. 69, February 2008, GIGA Research

Աղյուսակ 2

Գործոններ	Կայունություն	Արժեքների ներմուծում
Ներքին	արմատներ հասարակության մեջ	ինքնավարություն
Արտաքին	կազմակերպվածության մակարդակ	փոխգործակցություն

Ընդհանուր դեպքում, ԿՀԻ և ԿԻ ինստիտուցիոնալացման կապը տարբեր գործոնների ոլորտների հետ կարելի է ներկայացնել հետևյալ սխեմայի միջոցով.

Գծապատկեր 2

Ինստիտուցիոնալացման մակարդակն, ըստ Հանթինգթոնի, կարելի է չափել հետևյալ չորս առանցքների շրջանակներում՝ հարմարունակություն-կոշտություն, բարդություն-պարզություն, ինքնավարություն-ենթարկվածություն և կապակցվածություն-մասնատվածություն³²: Նշվածներն այն հիմնական առանցքներն են, ինչի շուրջ քաղաքագիտական գրականության մեջ տեղի են ունենում

Programme: Legitimacy and Efficiency of Political Systems GIGA WP 69/2008, available at: http://www.giga-hamburg.de/en/system/files/publications/wp69_basedau-stroh.pdf, 12.09.2013

³² **Huntington S.P.**, Political order in changing societies. – New Haven; L.: Yale university press, 1968. Seventh printing, 1973, 12-24, available at: http://projects.iq.harvard.edu/gov2126/files/huntington_political_order_changing_so_c.pdf 02.10.2013

հիմնական քննարկումները քաղաքական տարբեր ինստիտուտների, հատկապես կուսակցությունների և կուսակցական համակարգերի ինստիտուցիոնալացման առնչությամբ: Ըստ էության, կայացածության, ինստիտուցիոնալացման վերաբերյալ հետագա բոլոր հետազոտությունների հիմքում էլ ընկած են այս չորս չափանիշները, որոնք կիրառվում են կոնկրետ իրավիճակում և լրացվում են կոնկրետ տարածաշրջանի կամ պետության բնութագրերի առանձնահատկությունները գնահատող ցուցանիշներով: Թեև այս մոտեցումը ձևավորվել է անցած դարի 60-70-ականներին, սակայն քանի որ մշակվում էր փոփոխվող հասարակության համար, այն կիրառվում է նաև հետխորհրդային երկրների դեպքերի համար:

Ժողովրդավարացման 3-րդ ալիքի և ժողովրդավարության ուղի ընտրած տարբեր պետություններում ԿԻ և ԿՀԻ առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունների շարքում առանձնանում են Ս. Մեյնորինգի և Ս.Թորկալի հետազոտությունները: Մեյնորինգն առաջարկում է ուշադրություն դարձնել երևույթի բազմազանությանը և վերլուծել այն հետևյալ 4 հարթություններում՝ 1) ընտրական մրցակցության նմուշ-մոդելների կայունություն, 2) հասարակության մեջ կուսակցության արմատների ամրություն, 3) կուսակցությունների լեգիտիմություն և 4) կուսակցության կառուցվածքային կազմակերպում:³³ Միաժամանակ, թեև կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացումը բազմաթիվ ձևեր կարող է ստանալ, սակայն բացահայտվել է հետևյալ օրինաչափությունը. «զարգացած արդյունաբերական ժողովրդավարությունների համակարգերն ավելի ինստիտուցիոնալացված են, քան ժողովրդավարացման 3-րդ ալիքի շատ երկրների»³⁴: Այդ տարբերությունը շատ մեծ է, ինչն էական հետևանքներ է ունենում ժողովրդավարության կայացման վրա: Մասնավորապես, Լատինական Ամերիկայի կամ Արևելյան Եվրոպայի երկրների ժամանակակից ժողովրդավարական կուսակցական համակարգերն

³³ **Mainwaring S.**, Rethinking Party Systems Theory in the Third Wave of Democratization: The Importance of Party System Institutionalization, Working Paper #260, The Helen Kellogg Institute for International Studies, October 1998, 10-12, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/260.pdf>, 27.08.2013

³⁴ **Mainwaring S., Torcal M.**, Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization, Working Paper #319, The Helen Kellogg Institute for International Studies, April 2005, p. 24-25, available at: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>, 25.08.2013

ուսումնասիրելիս ինստիտուցիոնալացման մակարդակի հետազոտությունները նույնքան կարևորվում են, որքան կուսակցությունների քանակի ու դրանց բնեռացման³⁵: Քննարկվում են զարգացած արդյունաբերական ժողովրդավարությունների և պակաս զարգացած ժողովրդավարությունների ու թերի ժողովրդավարությունների կուսակցական համակարգերի ինստիտուցիոնալացման երեք յուրահատուկ տարբերություններ: Նախ, պակաս զարգացած ժողովրդավարություններում նկատվում է ավելի բարձր ընտրական հոսունություն (փոփոխականություն) և ավելի պակաս ընտրական կայունություն, քան զարգացած ժողովրդավարություններում: Երկրորդ, հասարակության մեջ կայուն արմատներ ունեցող կուսակցական համակարգերի առկայությունը կանխորոշում է կուսակցությունների և ընտրողների միջև արմատական ծրագրային և գաղափարախոսական կապվածություն: Այս դեպքում, քվեարկողներն ընտրում են կուսակցություն կամ թեկնածու իրենց ծրագրային կամ գաղափարախոսական նախապատվության հիման վրա: Նման կապվածությունը թերի ժողովրդավարություններում պակաս չափով է առկա: Այս երկրներում կուսակցությունների և ընտրողների կապերն ավելի պակաս են հիմնված կուսակցական ծրագրերին կամ գաղափարախոսություններին հավանություն տալու վրա, ինչը ենթադրում է ավելի թույլ կուսակցական արմատներ հասարակության մեջ: Երրորդ, ընտրողների և թեկնածուների կապը թերի ժողովրդավարություններում ավելի անձնավորված է, քան զարգացած ժողովրդավարություններում³⁶: Ինստիտուցիոնալացման ցածր մակարդակը ներկայացուցչականության և ընտրական հաշվետվողականության հետ առնչվող խնդիրներ է առաջացնում: Թույլ ինստիտուցիոնալացում ունեցող համակարգերում ավելի հավանական կարող է լինել որևէ կուսակցություն չներկայացնող թեկնածուի հաղթանակը³⁷: Կուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացման չափանիշներ կամ բաղադրիչներ կարելի է համարել նաև քաղաքական ազատությունը, քաղաքական գործընթացների

³⁵Նույն տեղում, էջ 3:

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 24-26:

կուսակցական վերահսկողությունը, կուսակցությունների մրցակցությունն՝ ըստ իրենց վարած քաղաքականության³⁸:

Պարզելու համար, թե որքանով է ինստիտուցիոնալացված կուսակցական համակարգը, բնականաբար անհրաժեշտ է դիտարկել ոչ միայն կուսակցության ներքին զարգացումների հարցը, այլև պետության մյուս հաստատությունների հետ հարաբերությունների բնույթն ու տեսակը: Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների պարագայում առավել կարևորվող է կուսակցությունների և իշխանության փոխհարաբերության հարցն այն իմաստով, թե որքանով են կուսակցություններն անկախ իշխանությունից:

Արևմտաեվրոպական կուսակցական համակարգերի ուսումնասիրության մոդելների կիրառելիության բարդությունները Կենտրոնական և Արևելաեվրոպական երկրների կուսակցական համակարգերի նկատմամբ որոշ հետազոտողների հանգեցնում է այն գաղափարին, որ կարելի է հատուկ մոդել ձևավորել նշված երկրների կուսակցական համակարգերն ուսումնասիրելու համար՝ այն լրացնելով տվյալ տարածաշրջանին բնորոշ յուրահատուկ չափանիշներով: Օրինակ, Թ. Սաարթսը առաջարկում է կիրառել հետևյալ հիմնական չափանիշները՝

1. կուսակցական համակարգի կայունություն,
2. կուսակցական համակարգի մասնատվածություն,
3. կուսակցությունների ներթափանցում հասարակության մեջ,
4. հիմնական կուսակցությունների գաղափարախոսություն ու ծագում,
5. կուսակցական մրցակցությունը ձևավորող գերիշխող շերտավորումների համախումբ,
6. կուսակցությունների կազմակերպական հզորություններ³⁹:

Այդ չափանիշներն առանձնացվել են ինչպես ընդհանրապես, այնպես էլ, հատկապես ԿԱԵ կուսակցական համակարգերի վերլուծության և համեմատության համար: Չափանիշներն արտացոլում են այն հիմնական առանձնահատկությունները, որոնք կարող են

³⁸ **Grzymala-Busse A.**, The Programmatic Turnaround of Communist Successor Parties in East Central Europe, 1989-1998, <http://www-personal.umich.edu/~abusse/CPCStudies.pdf>, 10.10.2013

³⁹ **Saarts T.**, Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: the Case of the Baltic States, *Studies of Transition States and Societies*, 2011, **3**, 3, 83-104, available at: http://www.tlu.ee/stss/wp-content/uploads/2011/11/stss_nov_2011_saarts.pdf, 02.11.2013

տարբերել ավանդական ժողովրդավարությունների և հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների կուսակցական համակարգերը: Չնայած այս չափանիշներն առաջարկվել են դիտարկելու համար նախ և առաջ Բալթյան երկրների կուսակցական համակարգերը, սակայն, հաշվի առնելով որոշ առանձնահատկություններ, հնարավոր է դրանք կիրառել մյուս հետխորհրդային պետությունների կուսակցական համակարգերն ուսումնասիրելիս: Խնդիրն այն է, որ չափանիշները մշակելիս հաշվի են առնվել հենց այն առանձնահատկությունները, որոնցով հետխորհրդային պետությունների՝ որպես նոր ժողովրդավարություններ, կուսակցություններն ու կուսակցական համակարգերն էապես տարբերվում են կայացած ժողովրդավարական պետությունների կայացած և ինստիտուցիոնալացված կուսակցական համակարգերից և կուսակցություններից: Ընդ որում, ինչպես նշում են Մեյնորինգն ու Տոբկալը, զարգացող ժողովրդավարությունների և թերի ժողովրդավարությունների կուսակցական համակարգերի հիմնական առանձնահատկությունը ոչ միայն և ոչ այնքան նրանց գաղափարախոսական տարաձայնություններն են, որքան ինստիտուցիոնալացման ցածր մակարդակը:

Մեկ այլ հետխորհրդային տարածաշրջանում՝ Ադրբեջանում, Ղրղզստանում և Տաջիկստանում ԿՀԻ և ԿԻ խնդիրներն ուսումնասիրության նպատակով Ջ. Իշիյաման ինստիտուցիոնալացման հետազոտությունները լրացնում է նոր չափանիշներով և ցուցիչներով՝ հաշվի առնելով այդ երկրների առանձնահատկությունները⁴⁰: Նա դիտարկել է նախագահական և խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցության տվյալներն՝ օգտագործելով ընտրազանգվածի կողմից կուսակցության «ձգողականության» հասկացությունը: Իշիյաման առանձնացնում է կուսակցությունների զարգացման 3 չափանիշներ, որոնք ներկայացվում են 9 ցուցիչների միջոցով.

1. կուսակցությունների կազմակերպական և քաղաքական շարունակականություն, այն է՝ կուսակցությունների կազմակերպման և քաղաքական որոշակի աստիճանի պահպանում մեկից ավելի ընտրությունների ընթացքում,

⁴⁰ **Ishiyama J.**, Political Party Development and Party “Gravity” in Semi-Authoritarian States . The Cases of Azerbaijan, Kyrgyzstan, and Tajikstan, *Taiwan Journal of Democracy*, 2008, **4**, 1: 33-53.

2. քանի որ պարբերական ընտրությունները կուսակցություններից պահանջում են պաշարների առկայություն, կուսակցությունների ակնհայտ «գրավչության» և շարունակական գոյության աստիճանի պահպանում,

3. կուսակցական համակարգում մնալու աստիճանը՝

ա) տրանսֆորմացիայի առանձնահատկություններ տվյալ պետության համար, բ) կլանային կուսակցության առկայություն/գերակշռում, գ) նավթի/բնական գազի նշանակալից արտադրություն, դ) նախագահական իշխանության միավորը (Հելման – Տակերի ցուցիչի կիրառությամբ)⁴¹, ե) օրենսդիր ընտրական համակարգ, զ) կուսակցության «գրավչության» աստիճան, է) հիմնական շարունակական կուսակցությունների գրաված տեղերը ը) կուսակցություն ներկայացնող հաղթած թեկնածուների տոկոսը, թ/անկախ թեկնածուների կողմից գրաված տեղերը ⁴²:

Զարգացող երկրներում կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացումը վերլուծելու համար Բեյսոն և Ստրոն ներմուծել են «Կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման ցուցիչներ» (ԿԻՑ) հասկացությունը, ընդ որում այդ ցուցիչները, հեղինակների համոզմամբ, հնարավորություն են տալիս գնահատել ցանկացած կուսակցության ինստիտուցիոնալացման աստիճանը⁴³.

Աղյուսակ 3

	Ցուցիչներ
Արմատներ հասարակության մեջ. Կուսակցությունն ամուր հիմքեր ունի հասարակության մեջ	<ul style="list-style-type: none"> • Կուսակցության տարիք/պետության անկախության տարիներ • Կուսակցության տարիք/բազմակուսակցականության ժամանակահատված • աջակցության հարաբերական փոփոխություն վերջին երկու

⁴¹ Այս ցուցիչը կարող է փոխարինվել Ջ. Ֆորտինի ցուցիչով՝ **Fortin J.**, *Measuring Presidential Powers: Revisiting Existing Aggregate Measurement. International Political Science Review*, 2013, **34**, 1, 91-112,

⁴² **Ishiyama J.**, ...

⁴³ **Basedau M., Stroh A.**, ...

	<p>ընտրությունների ժամանակ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Կապը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպութ. հետ
Ինքնավարություն	<ul style="list-style-type: none"> • Կուսակցության առաջնորդների փոփոխություններ • Կուսակցության առաջնորդների փոփոխությունից հետո ընտրական աջակցության փոփոխություններ • Որոշումների կայացման ինքնուրույնություն • Կուսակցության նկատմամբ համակրանք զանգվածների կողմից
Կազմակերպվածություն. գոյություն ունի կազմակերպական ապարատ, որն անընդհատ ներկա է բոլոր վարչական օղակներում և գործում է ի շահ կուսակցության	<ul style="list-style-type: none"> • Անդամության կայունություն • Կուսակցությունների պարբերական համագումարներ • Նյութական և անձնական ռեսուրսներ • Կասառյցների առկայություն երկրի ամբողջ տարածքով, գործունեության շրջանակը սահմանափակված չէ ընտրարշավով
Փոխգործակցություն	<ul style="list-style-type: none"> • Խորհրդարանական խմբակցության փոխգործակցություն • Չափավոր հարաբերություններ ներկուսակցական խմբերի միջև • Ներկուսակցական այլախոհության հանդուրժում

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների ԿՀԻ և ԿԻ խնդիրների ուսումնասիրություններում այսօր դրանց մակարդակը դիտարկող չափանիշներից հատկապես կարևորվում են ընտրական հոսունությունը, կուսակցությունների քանակը⁴⁴: Պատճառները մի քանիսն են: Նախ, եթե ընտրական հոսունությունը կայացած ժողովրդավարություններում համեմատաբար հաստատուն է, քանի որ առկա են քիմիանականում արդեն ձևավորված կուսակցությունների և ԿՀ հետ, ապա հետխորհրդային երկրների դեպքում այն որպես չափանիշ

⁴⁴ **Powell E. N. and Tucker J. A.**, Revisiting Electoral Volatility in Post – Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches, *British Journal of Political Science*, 2013, 1, 1-25, available at: http://journals.cambridge.org/abstract_S0007123412000531 27.11.2013

դիտարկելն ու դրա մաթեմատիկական չափումն արձանագրելը դժվարություններ և տարբերություններ է առաջացնում: Հիմնական դժվարությունները կայանալովրված են այն հանգամանքով, որ

ա) անհրաժեշտություն է առաջանում քննարկել ընտրություններին հին ու նոր կուսակցությունների մասնակցությունը (այս չափանիշը դիտարկում է հաջորդական ընտրություններում կուսակցությունների ներկայացվածությունը),

բ) հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում անընդհատ կարելի է տեսնել հին կուսակցությունների էլք և նոր կուսակցությունների մուտք՝ ընտրությունների նախաշեմին, ինչը պարբերականության հաշվարկներ անելիս բարդություններ է առաջացնում: Այս չափանիշը նաև իր ազդեցությունն է ունենում ընտրական կայունության վրա, քանի որ ընտրողների կապը կոնկրետ կուսակցության հետ թուլանում է, իսկ նոր կուսակցության հետ դեռ արմատացած չէ: Քանի որ հասարակության մեջ կայուն արմատներ ունեցող կուսակցությունների առկայությունն է կանխորոշում կուսակցությունների և ընտրողների միջև կապվածություն, հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների վերաբերյալ այս չափանիշը ևս կիրառելիս ցույց է տալիս, որ ընտրողները, կարելի է ասել, դատապարտված են դառնում ընտրել ոչ թե կուսակցություն, այլ՝ թեկնածու:

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրները, լինելով բավական տարբեր, այնուամենայնիվ ունեն որոշակի ընդհանրություններ, հատկապես տրանսֆորմացիայի գործընթացի դժվարությունների տեսանկյունից, որոնք թույլ են տալիս ուսումնասիրությունն իրականացնել այդ տեսանկյունից. ա) ընդհանուր խորհրդային պատմություն՝ միակուսակցական համակարգով, բ) անկախանալուց հետո տնտեսական խնդիրներ, գ) կոմունիստական կուսակցության դերակատարության պարագայում ընտրողների անվստահության ձևավորում կուսակցությունների նկատմամբ ընդհանրապես, դ) քաղաքական մշակույթի բացակայություն, ե) հետխորհրդային տարիների ընթացքում սահմանադրական փոփոխությունների կատարման անհրաժեշտություն, ընդ որում հիմնականում պայմանավորված նախագահական կառավարման ձևից խորհրդարանականի անցմամբ, զ) ժողովրդական հուզումներ, գունավոր հեղափոխություններ, է) տարբեր կոնֆլիկտների առկայություն՝ միջէթնիկական, քաղաքացիական և այլն, ը) անկախության և ժողովրդավարացման միևնույն ժամանակահատված:

Այդուհանդերձ, հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում ԿՀԻ և ԿԻ գնահատման համար առաջարկվում են մեծ թվով մոտեցումներ ու ցուցիչներ, որոնք կարելի է ներկայացնել ստորև բերված աղյուսակի տեսքով.

Աղյուսակ 4

Գործոններ/ ուրրտներ	Չափանիշներ	Ցուցիչներ	Տվյալներ ի աղբյուր
Արտաքին սոցիալ/ տնտեսական	1. պետու- թյան տնտե- սական իրա- վիճակի գնա- հատական	ՀՆԱ և այլ տնտեսական ցուցիչների պաշտոնական տվյալներ	Freedom House, UNDP (Human Develop- ment Report)
	2. պետու- թյան էթնիկ, կրոնական, սոցիալական պատկերը	Էթնիկ կազմ, Կրոնական կազմակերպությունների առկայություն, Սոցիալական ստրատիֆիկացիա	Վիճա- կագրա- կան տվյալնե ր
	3. պետու- թյան ժողովրդավա- րացման աստիճան	Մարդու իրավունքների, ազատությունների պաշտպանություն, ազատ արդար ընտրությունների կազմակերպում	Freedom House, UNDP
Արտաքին սահմա- նադրա- իրավական	4. պետու- թյան կառա- վարման ձև	Նախագահ./կիսանախ./ խորհրդարանական	Սահմա- նադրութ- յուն
	5. պետութ- յան կառուց- վածք	Ունիտար/դաշնային	Սահմա- նադրութ- յուն
	6. ընտրակ. ինստիտուտ- ների կայունություն	Ընտրակարգերի փոփոխություններ	Սահմա- նադրու- թյուն, Ընտրակ. օրենս- գիրք
Արտաքին գաղափա-	7. ներկայա- ցուցչական	Խորհրդարանում կուսակցությունների	Պաշտո- նական

րախոսական քաղաքական	մարմիններ, կուսակցութ. ներկայացվածություն	առկայություն, անկուսակցական թեկնածուների/պատգամավորների առկայություն	տվյալներ
	8. գործադիր մարմիններ. կուսակցությունների ներկայացվածություն	Գործադիր պորտֆելների բաշխում ըստ կուսակցական պատկանելության	Պաշտոնական տվյալներ, նախագահ. իշխանության ինդեքսի հաշվում ⁴⁵
	9. կուսակցությունների ներկայացվածություն ՏԻՄ-երում	ՏԻՄ ընտրություններում, պաշտոններում կուսակցական առկայություն, անկուսակցական թեկնածուների/պաշտոնյաների առկայություն	Պաշտոնական տվյալներ
Ներքին սոցիալական տնտեսական	10. սոցիալական խմբերի և կուսակցությունների կապերը	համացանցային կամ պարբերական պաշտոնական մամուլի առկայություն, ազգային կամ կրոնական կուսակցությունների առկայություն	Պաշտոնական տվյալներ
	11. բազմակուսակցական համակարգ	Բազմակուսակցական համակարգում կուսակցությունների արդյունավետ թվաքանակի հաշվարկում	Լաակսոյի և Տաաջեպերայի ինդեքսը և Գոլոսովի ինդեքսը ⁴⁶

⁴⁵ **Fortin J.**, Measuring Presidential Powers: Revisiting Existing Aggregate Measurement. *International Political Science Review*, 2013, 34 (1), 91-112.

⁴⁶ **Goloso G. V.**, The Effective Number of Parties: A New Approach, *Party Politics*, 2010, 16, March, 171-192, available at: <http://ppq.sagepub.com/content/vol16/issue2/>, 05.12.2013; **Taagepera R.**,

	12. կուսակցության ֆինանսավորում	Կուսակցությունների ֆինանսավորումը ընտրարշավ, ընթացքում, կուսակցական միջոցների գոյացում	Պաշտոնական տվյալներ, օրենք
Ներքին իրավական սահմանադրական	13. մասնակցություն համապետական ընտրություններին	Օրենսդիր մարմնում կուսակցական թեկնածուների առաջադրում, Մասնակցություն ընտրություններին	Պաշտոնական տվյալներ ⁴⁷
	14. միջկուսակցական կապեր	Կոալիցիաների, ընտրական դաշինքների կազմում, այլ կուսակցության ներկայացուցիչներին սատարում	Պաշտոնական տվյալներ
	15. կուսակցական մասնատվածություն	Կուսակցությունների թվաքանակի և դրանց անդամների թվի հարաբերություն	Պաշտոնական տվյալներ
Ներքին գաղափարախոսական, քաղաքական	16. կուսակցությունների տարիքն ու կազմակերպման ոճը	Կուսակցության գրանցման տարեթիվը Անկախության տարիների և կուսակցության գոյության հարաբերությունը	Պաշտոնական տվյալներ
	17. կուսակցության կազմակերպական հզորություն	Կուսակցությունների գործունեության սկզբունքներ, Տարածքային մարմինների առկայություն, Անդամների թիվ	Պաշտոնական տվյալներ

Laakso M., The "Effective" Number of Parties: "A Measure with Application to West Europe" , *Comparative Political Studies*, **12**, 1, 1979, available at: [http://www.pratiqsciencessociales.net/exposes/S12.%20The%20Effective%20Number%20of%20Parties%20A%20Measure%20with%20Application%20to%20West%20Europe%20\(Laakso%201979\).pdf](http://www.pratiqsciencessociales.net/exposes/S12.%20The%20Effective%20Number%20of%20Parties%20A%20Measure%20with%20Application%20to%20West%20Europe%20(Laakso%201979).pdf) 03.12.2013

⁴⁷ Կարող է օգտագործվել հետևյալ աշխատանքում հաշվարկված ինդեքսը՝ **Powell E. N. and Tucker J. A.**, ...

	<p>18. կուսակցությունների գաղափարախոսական ուղղվածությունը</p>	<p>Կուսակցական ծրագրերի վերլուծություն, համեմատություն ընտրությունների ընթացքում և ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածի ծրագրային դրույթների միջև</p>	<p>Պաշտոնական տվյալներ</p>
--	---	---	----------------------------

Եզրակացություն

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրներում ԿՀԻ և ԿԻ վիճակի և դրանց գնահատման չափանիշների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ երկրներում

1. արդյունավետ բազմակուսակցական համակարգերի հիմքով կառավարման համակարգերի ձևավորումն ունի բացառիկ նշանակություն կայացած ժողովրդավարության ձևավորման տեսակետից,
2. ԿՀԻ և ԿԻ ունեն էական առանձնահատկություններ կայացած ժողովրդավարության երկրների համեմատ,
3. ԿՀԻ և ԿԻ ուսումնասիրությունների համար կարող են հիմք ծառայել այն մոտեցումներն ու չափանիշները, որոնք մշակվել են կայացած ժողովրդավարական երկրների համար, սակայն դրանք պետք է լրամշակվեն հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների առանձնահատկությունները հաշվի առնող չափանիշներով,
4. ԿՀԻ և ԿԻ ուսումնասիրությունների համար առաջարկվող առանձնահատուկ մոտեցումներն ու չափանիշները մեծաքանակ են, երբեմն՝ հակասական, ինչը դրանց կիրառումը դարձնում է բարդ ու քիչ արդյունավետ, և պահանջվում է դրանց համադրում և օպտիմալացում:

The Multi-Party System Institutionalisation Evaluation Criteria and Their Optimisation Problems in Post-Soviet Transformation Countries

LUSINE POGHOSYAN

Brusov State University of Languages and Social Sciences

The efficiency of the multi-party system significantly depends on the system institutionalisation level, which has two components: party system institutionalisation (PSI), and institutionalisation of political parties (IPP). Different models, criteria and indications for the evaluation of their institutionalisation levels are used for their study. Nevertheless, in the late 1990s it became clear that in post-Soviet transformation countries the establishment of democracy and, in particular, multi-party systems have essential features and difficulties, and that the employment of those criteria and indicators is ineffective. It is no coincidence that a sharp increase in the study of multi-party systems in post-Soviet transformation countries has been evident since 2000. The revelation of those difficulties and the revision of models and criteria for the evaluation of multi-party systems will significantly increase research productivity.